

УДК 327(477+497.1)

UDC

DOI: 10.17223/18572685/55/13

РОЛЬ РЕЛІГІЙНОГО ЧИННИКА В УТВЕРДЖЕННІ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ РУСИНІВ НА БАЛКАНАХ

Г.В. Саган

Київський університет ім. Б. Грінченка
Україна, 04212, м. Київ, вул. Тимошенка, 13-Б
E-mail: galinasagan@gmail.com

Авторське резюме

Стаття розкриває роль релігійного чинника в житті українсько-русинської діаспори на землях югослов'ян. З часів переселення в середині XVIII ст. і в даний час переважна більшість українсько-русинської діаспори залишається вірною Української греко-католицької церкви. Для українців і русинів греко-католицька віра мала чітку національну орієнтованість. Релігійні обряди були тісно переплетені з національними традиціями, і тому церква виховувала не тільки релігійну, а й національну свідомість. Релігійне життя українців-русинів в Югославії до Другої світової війни знало і неприємні моменти. Вони були породжені протистоянням між греко-католиками і іншими конфесіями. Період 40-х – початок 90-х рр. XX ст. в життя релігійної громади українців Югославії виявився досить складним. Однак більшість проблем було все-таки подолано: відновлені храми, відкриті нові парафії, налагоджено культурно-просвітницьку діяльність при церквах. Всі ці дії починалися з ініціативи невеликої групи активістів в тому чи іншому українсько-русинському центрі. Згодом такі ідеї знаходили підтримку всієї української спільноти, плекало національно-релігійну ідентичність, допомогло її зберегти і зміцнити.

Ключові слова: русини, українці, релігійне життя, національна ідентичність, Балкани.

РОЛЬ РЕЛИГИОЗНОГО ФАКТОРА В УТВЕРЖДЕНИИ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ РУСИНОВ НА БАЛКАНАХ

Г.В. Саган

Киевский университет им. Б. Гринченко
Украина, 04212, Киев, ул. Тимошенко, 13-Б
E-mail: galinasagan@gmail.com

Авторское резюме

Статья раскрывает роль религиозного фактора в жизни украинско-русинской диаспоры на землях югославян. Со времен переселения в середине XVIII в. и до настоящего времени подавляющее большинство представителей украинско-русинской диаспоры остается верной Украинской греко-католической церкви. Для украинцев и русинов греко-католическая вера имела четкую национальную ориентированность. Религиозные обряды тесно переплетались с национальными традициями, и потому церковь воспитывала не только религиозное, но и национальное сознание. В религиозной жизни украинцев-русинов Югославии до Второй мировой войны были и неприятные моменты. Их породило противостояние между греко-католиками и другими конфессиями. Период 40-х – начала 90-х гг. XX в. в жизни религиозной общины украинцев Югославии оказался довольно сложным. Однако большинство проблем было все-таки решено: восстановлены храмы, открыты новые приходы, налажена культурно-просветительская деятельность при церквях. Все это произошло по инициативе небольшой группы активистов того или иного украинско-русинского центра. Впоследствии такие идеи находили поддержку всей украинской общности, что помогло ее сохранить и укрепить национально-религиозную идентичность.

Ключевые слова: русины, украинцы, религиозная жизнь, национальная идентичность, Балканы.

THE RELIGIOUS FACTOR IN THE FORMATION OF THE RUSIN ETHNIC IDENTITY IN THE BALKANS

G.V. Sagan

Boris Grinchenko Kyiv University
13-B Tymoshenko str., Kyiv, 04212, Ukraine
E-mail: galinasagan@gmail.com

Abstract

The article reveals the role of the religious factor in the life of the Ukrainian-Rusin diaspora in Yugoslavia. Since the relocation in the middle of the 18th century and up to now, the vast majority of the Ukrainian-Rusin diaspora has remained loyal to the Ukrainian Greek Catholic Church. For Ukrainians and Rusins, the Greek Catholic faith has a clear national orientation. Religious rituals closely intertwined with national traditions; therefore the church raised not only religious, but also national consciousness. The religious life of Ukrainians-Rusins in Yugoslavia before World War II also knew unpleasant moments, generated by the opposition between the Greek Catholics and other confessions. The life of the religious community of Yugoslavian Ukrainians was quite difficult during the period from the 1940s to the early 1990s. However, most of the problems were fixed, with churches restored, new parishes opened, cultural and educational activities organised by churches. It was possible due to the initiative of a small group of activists in a particular Ukrainian-Rusinian center. Subsequently, such ideas were supported by the entire Ukrainian community, which helped to cherish and preserve the national-religious identity.

Keywords: Rusins, Ukrainians, religious life, national identity, Balkan.

На території колишньої Югославії (тепер – Сербія, Хорватія, Словенія, Македонія, Чорногорія, Боснія і Герцеговина) проживає близько 50 тис. українців. Їхні предки почали переселятися на Балкани із прикарпатських сіл та селищ в середині XVIII ст. Активний громадський діяч діаспори Юліан Колесар писав про цих піонерів: «Вимучені бідую, худі, пелехаті, зодягнуті у розписані кожухи й широкі грубі холошні, покидали вони свої підгірські селища і з клунками в руках зорганізовано або й самотужки прямували на рівнину, до Бачки і Банату, де могли дістати землю на обробіток. Спускались гірськими переходами найбідніші мешканці Югаші, Барнове, Горняки й інші» (Малиновська 1995: 18).

Переселення з України до земель югослов'ян відбувалося кількома хвилями, як наслідок – утворювалися колонії українців. Першу, найбільш чисельну колонію було засновано 1746 р. в регіоні Бачка (сербська Воєводина у складі Габсбурзької імперії) у с. Руський Керестур групою переселенців із Закарпаття і Лемківщини, переважно із Пряшівщини й околиці Горлиці. Наприкінці ХХ ст. ця громада нараховувала близько 7 тис. осіб, а їхня парафія Св. Миколая є найстаршою, найбільшою і найбагатшою у Сербії. Наступні поселення Бачки, де зупинилися українці, – це Коцур (1765), Новий Сад (1780), Вербас (1848), Дюрдьове (1870), Господинці (1780), Кула та ін.

Це була перша група емігрантів цього регіону. Їхні нащадки себе називають *русинами*, як це започаткували свого часу їхні предки, а місцеве населення ще уточнює – *бачванські* (від назви околиці Бачка). Вони розмовляють стародавнім пряшівським діалектом – мовою своїх предків (Лучечко 1985: 148–149).

Другу групу переселенців на зламі ХІХ–ХХ ст. сформували галичани, які поселилися в регіонах Боснії і Славонії за часів австро-угорського цесаря Франца Йосифа І. Місцями компактного проживання українців стали населені пункти Прнявор, Деветіна, Храпчани, Баня-Лука, Вуковар, Сремська Митровиця, Сараєво і Загреб. Вони розмовляли вже іншим діалектом – галицьким – і називали себе *українцями*.

У документі, знайденому у фундаменті греко-католицької церкви в с. Козарц (побудованої 1911 р.), окрім іншого, записано: «Усі русини у Боснії греко-католицької віри прийшли зі Східної Галичини, поселилися спочатку у м. Прнявор, а пізніше в Деветіні, Храпчанах, Дуброві, Камениці, Челінцу біля Баня-Луки, у Яблонові, Козарцу, Марічці, Домброві, у Предору, у Церовлянах біля Градішки. Окрім того, багато робітників-русинів у Завідовічах і у Варешу біля Сараєва. Ось як розмістилися бідні переселенці» (Малиновська 1995: 18).

Перша та друга хвиля переселенців з України – представники т. зв. трудової еміграції, чия основна мета – знайти вільну землю і провадити на ній сільське господарство. Як з'ясувалося згодом, порівняно з місцевим населенням українці володіли передовими методами обробітку землі. Вони вперше запровадили на цих теренах залізний плуг, продемонстрували переваги глибокої оранки. Принесли зі собою раніше не відомі в Боснії культури – жито, гречку, картоплю, хміль, а ще збагатили країну досвідом садівництва, городництва і бджільництва. Від українців місцеве населення запозичило звичай використовувати солом'яну січку для годівлі худоби, навчилося штукатурити і білити будівлі, використовувати у побуті ліжко і кухонну плиту.

Попри економічні труднощі та клопоти, із якими доводилося справлятися на чужині, переселенці намагалися не втрачати зв'язку з рідною

землею. Краще освічені – переважно галичани – підтримували контакти з Товариством «Просвіта» у Львові, звідки переселенцям надсилали книжки, календарі й часописи, забезпечуючи їхні мінімальні національно-духовні потреби. Однак найважливіше те, що на нових землях українські емігранти (незалежно від інтелектуального рівня) відразу облаштовували своє життя: засновували парафії, будували церкви і школи.

Релігійна свідомість українських переселенців була настільки міцною, що церква в діаспорі стала для них культурно-просвітницькою інституцією. Відомий український етнограф В. Гнатюк писав: «Тамошній руський нарід... набожний, спокійний, запопадливий і над міру роботящий. Церкви має обширні, прекрасно мальовані, спів церковний з дяками й численним хором, а школи порядні і з учителями устроєні» (Гнатюк 1901: 5). Ідеться насамперед про греко-католицьку церкву, оскільки майже всі українські переселенці були греко-католиками і, потрапивши на чужину, залишалися вірні цій конфесії. Спочатку служби Божі відправляли в хатах, обладнаних під храми, а згодом почали споруджувати дерев'яні церкви за зразками з рідного краю.

Про роль церкви для українських переселенців священник Роман Мизь¹ писав: «Священики були перші і одинокі освічені люди, котрі дбали не лише про духовні потреби своїх вірних, але заразом були й батьками, вчителями, лікарями та опікунами наших людей. У Боснії і Славонії протягом цих три чверті століття дійшло до того, про що деякі народи можуть лиш мріяти – народ став церквою, а церква – народом» (Мизь 1969: 85).

Таку ж важливу роль уніатська церква відігравала і в інших регіонах – місцях осілости русинів. Так, для русинів Словаччини, Польщі та румунської Трансільванії релігійний фактор був визначальним у збереженні етнічної приналежності. Про це у своїх працях пише М. Дронов. Зокрема, він зазначає, що в руках греко-католицької церкви опинилися одні з головних важелів впливу на ідентичність русинів Словаччини (Дронов 2014: 1). Саме приналежність до уніатства виокремлювала русинів від словаків, поляків чи румун.

На перших порах релігійні потреби українців на землях югослов'ян задовольняли хорватські католики та православні серби. Священики цих конфесій відкрито агітували переселенців переходити до їх церков. Частина українців таки змінила віру: деякі греко-католики у Славонії були записані у католицьких церковних книгах (Барщевський 2002: 132). З одного боку, це об'єктивно нівелювало духовну самотність українців, оскільки вони почали вести життя згідно з католицьким обрядом. З іншого боку, окатоличення стримувало асиміляцію українців у сербську культуру, оскільки православна куль-

тура сербів була близька до РПЦ, що загалом формувало сприйняття українців як частини російського народу. А це виключало потребу у збереженні на державному рівні національної самобутності та інтересів переселенців з України.

Перша українська греко-католицька парафія почала працювати в Бачці у 1751 р. Зі збільшенням українських поселень створювалися нові парафії, якими згодом управляла Крижевська єпархія, створена 17 жовтня 1777 р. (Кечіч 2002: 185). На момент переселення українців до Боснії єпархія опікувалася вірними Марчанської та Ужгородської уній. Від 1919 р. юрисдикція єпархії поширилася на всіх греко-католиків Югославії та об'єднувала парафіан п'яти уній: Брест-Литовської (1596), Марчанської (1611), Ужгородської, Румунської (1698) та Македонської (1860). Від заснування і до 70-х рр. XX ст. єпархія зросла від 6 парафій та 7 тис. вірних до 50 парафій і 47 тис. вірних. За час належності українців до цієї єпархії її владиками були Юрій Дрогобицький (1891–1920), Діонізій Няраді (1920–1940), Янко Шімрак (1942–1946). Після 30-літнього керівництва блаженнішого владика Гавриїла Букатка 1984 р. єпархію очолив владика Славомір Мікльовш, нині Нікола Кекич (з 2009) (Лучечко 1985: 150).

Наприкінці XIX ст. влада Австро-Угорщини максимально спростила переїзд емігрантів із Галичини до Боснії. Урядові потрібні були люди для заселення безлюдної Боснії, тому переселенцям спростили оформлення документів для переїзду. На той час Галичина і Боснія належали до австрійсько-віденської корони дуалістичної монархії, а Хорватія, Срем і Бачка були частиною корони св. Стефана, тобто Угорського королівства. Через це галицьким українцям сприяли в переселенні до Боснії, а не до Бачки, де вже раніше були поселені закарпатські українці, які традиційно називали себе русинами. З цієї ж причини боснійські українці до 20-х рр. XX ст. у церковних справах не підлягали крижевському греко-католицькому владиці, а були під юрисдикцією львівського або римо-католицького сараєвського владика і мали свою власну апостольську адміністрацію.

Як зазначалося вище, висока релігійність стала прикметою поселенців від моменту їхньої появи на землях югослов'ян. Парафії були виявом не тільки релігійних потреб, а й національної єдності, а дні свят у парафіях перетворювалися на своєрідні національні маніфестації. Про такі святкування священник Роман Мизь писав: «Празники були і є своєрідною маніфестацією нашої віри й нашого українського походження. На празники-відпусти сходяться люди з цілої Боснії. Це дні, коли зі скринь добуваються вишивані сорочки й блузки, коли пішки перейдеться й кілька десятків кілометрів, коли в душах скріплюється віра, коли роздмухується вугілля любови до ближнього» (Марунчак 1969: 56).

На початку XX ст. духовним і національним осередком боснійських українців стало місто Прнявор. Осівши в регіоні, переселенці відразу почали облаштовувати своє церковне життя в Боснії. Активну участь у цьому брав Андрей Шептицький, який 17 вересня 1899 р. став станіславським єпископом, а 1901 р. відбулася його інтронізація на посаду митрополита. Українці, переселившись на землі Боснії, тривалий час вважали своїм релігійним керівництвом Львівську митрополію, хоча офіційно належали до Сараєвської католицької митрополії.

Слід зазначити, що українські переселенці були дуже активними у формуванні свого духовного світу. Серед них поширювалася думка, що найкращими священиками можуть бути тільки галицькі. Тому було вирішено написати до митрополита А. Шептицького про допомогу. З цією метою митрополит 1900 р. прибув до Боснії у супроводі священика А. Сегеді. Владика відвідав усі українські поселення в регіоні та, бажаючи покращити господарський стан ще економічно слабких селян, дав А. Сегеді гроші на придбання у Камениці земельної ділянки на горі Діван для розведення там винограднику (Мизь 1998: 47).

Вдруге митрополит А. Шептицький прибув до Боснії 1902 р. (Куницький 1917). Він постійно цікавився духовними та матеріальними потребами переселенців. Цього разу він витратив чималі кошти і придбав кілька ділянок землі для потреби церкви, а також для покращення господарського становища українських переселенців. Проте важлива фінансова допомога, яку він надавав, не могла вирішити ще багато проблем українських емігрантів. До Львова надалі надходили розпачливі листи від переселенців. Тому митрополит вирішив відрядити до Боснії свою довірену особу – ченця Йосафата, аби той безпосередньо на місці допомагав людям і віднайшов спосіб, як краще організувати духовне життя українських переселенців.

7 жовтня 1907 р. Йосафат Гродський виїхав до Боснії, де пробув три тижні. Після зустрічі з українськими переселенцями Й. Гродський зробив висновок, що людей турбували не стільки економічні питання, скільки духовні. Вони просили: «Пришліть священиків, які говорили б нашою мовою» (Мизь 1998: 48). Складність питання полягала в тому, що українці спересердя переходили до інших конфесій. Це питання особливо загострювалося, коли народжувалися діти і за усталеними українськими звичаями їх треба було охрестити. За відсутності греко-католицьких священиків переселенці найчастіше зверталися до православних сербських священиків. Ті всіляко заохочували: за те, що у них хрестили дітей, давали «то барана, то чвертку фасолі тощо» (Мизь 1998: 48).

Період після Першої світової війни мав низку інших проблем, які відчула Крижевська єпархія. Саме на її території розпочалася війна,

і чи не найбільших матеріальних збитків зазнали греко-католицькі парафії. Майже з усіх церков познімали дзвони для виготовлення з них гармат. Частину храмів було зруйновано до фундаменту. Окрім цього, суттєво підірвалися міжнаціональні зв'язки. Народи Югославії служили у різних військах, які воювали один проти одного.

Однак не тільки війна спричинила проблеми і нові вимоги до організації релігійного життя вихідців з України. Ще до війни основні центри проживання русинів – Руський Керестур та Коцур – були перенаселені, що стало причиною другої еміграції; тепер уже з Керестура і Коцура у ближні міста і села. Нові поселення українців з'явилися за Дунаєм, у Сремі та Славонії. Для їх релігійних потреб було засновано нові парафії у Сремі в Беркасові (1919) і Миклушевцях (1930), у Баччі в Господінцях (1939), а також у Белграді.

Єпископ Д. Няраді був переконаний у тому, що найбільша відповідальність за збереження національної та церковної єдності українців на чужині покладена на священників. Тому на високому рівні була організована просвітницька діяльність серед духовенства. Намагаючись підвищити духовний рівень своїх священників, владика запровадив конкурси на отримання парафій, проводив інформативні місячники тощо (Simprak 1937: 66).

Водночас єпископ не забував і про матеріальні потреби священників. Майже всі вони були одруженими, мали дітей, а тому потребували належного фінансового забезпечення. Священники, обслуговуючи розкидані на великих територіях парафії, через брак часу мало уваги приділяли своїм родинам. Владика розумів, що єпархія має допомогти у вирішенні матеріальних потреб священників, і з цією метою заснували благодійне Товариство св. Йосафата.

Греко-католицька церква зі своїм кліром і вірними охоплювала весь українсько-русинський народ на цих просторах. Хто відвідував храм, той не міг не знати українських колядок, гаївок, своїх звичаїв. Слухаючи щонеділі Святе Письмо і проповіді українською мовою, люди знали, що святе не тільки євангельське слово, а й українське, яким воно було висловлене. Так формувалася повага до рідної мови, пісень, звичаїв. В умовах еміграції, окрім церкви, цієї ролі так добре не могло відіграти жодне інше культурно-просвітнє товариство.

Водночас релігійне життя українців в Югославії до Другої світової війни пережило і прикрі моменти, які були спричинені протистоянням між греко-католиками та насамперед православними унаслідок переходу вірних від однієї церкви до іншої. Православний рух, який намагався переманити українських греко-католиків, мав підтримку Сербської ПЦ, яка в період Королівства СХС була фактично державною релігією.

Попри всі негаразди, релігійність українців була високою. Їх духовність, вірність традиціям викликали захоплення місцевого населення. Одна із мешканок Баня-Луки, спостерігаючи, як українці сходилися до церкви, зауважила: «Мені шкода, що не розумію по-українськи, бо і я прийшла би послухати. [...] бо то не мала річ, коли люди по роботі в такому числі сходяться до своєї церкви» (Банялука Місії 1935: 1). Тож і пересічні громадяни Югославії з повагою ставилися до релігійних уподобань українців.

Після Другої світової війни українці Югославії опинилися у вкрай складному становищі: матеріальному, релігійному, національно-культурному. Передумови цих проблем виникли ще під час війни. У роки війни були спалені греко-католицькі храми у Баня-Луці, Печеї, Грубру, Стойдрагі, парафіяльні будинки у семи селах та жіночий монастир у Сошинцях (Румянцев 2008: 233–234).

Через належність окремих українців Югославії до ОУН, осередки якого були створені і працювали під час війни на Балканах (Костельник 1970: 71–77; Лаврів 1981: 51; Бурда 2002: 173–181; Ліський 2002: 69; Мацях 2002: 51–61), активні представники української діаспори (першими з них були священики) опинилися в полі зору каральних органів. За священиками полювали і енкаведисти, і влада т. зв. «нової Югославії», яка по війні приступила до розбудови соціалізму. Окрім цього, новий державний устрій, атеїстичний за своєю суттю, вимагав впровадження нової релігійної політики щодо віруючих та всіх церковних інституцій на території Югославії.

Під найбільшу загрозу покарань потрапили католики, яких звинувачували у співпраці з НДХ (Незалежна Держава Хорватія), яка за підтримки фашистів функціонувала на частині югославських земель у роки Другої світової війни. Через таку позицію щодо югославських католиків влада агресивно-вороже сприймала будь-які контакти віруючих із Апостольською столицею. Греко-католики, які разом з католиками знаходилися під опікою Ватикану, також отримали тавро «зрадників і ворогів» соціалістичної держави. Складна ситуація виникла в тих українських греко-католицьких парафіях Боснії, які знаходилися в одних населених пунктах із парафіями Сербської ПЦ.

Більшість українці-русинів почали покидали репресивні місця Боснії і їхали до більш багатих північних регіонів Югославії. Це були Бачка (Сербія) і Славонія (Хорватія) (Лещешин 2002: 164). Ці місцевості приваблювали не тільки кращими економічними показниками, а й тим, що, наприклад, у Бачці сформувалася стійка українська громада ще з першої хвилі переселенців з України, на допомогу якої сподівалися переселенці з Боснії. А в Хорватії як у республіці з переважно католицьким населенням був відсутній тиск православних, що по-

роджувало надію на більш успішну організацію релігійного життя уніатів.

Українські переселенці з Боснії об'єктивно активізували національно-культурне життя тих регіонів, де вони поселялися. Річ у тім, що національна та релігійна свідомість в українських селах Боснії (порівняно з тими регіонами, де українці були в меншості) мала своєрідний національний, соціально-побутовий вияв. Зазначмо також, що економічна і соціальна відсталість корінних боснійців стримувала асиміляцію українських переселенців. Це було підсилено зв'язками з довоєнною Західною Україною та наполегливою просвітницькою працею священників – вихованців Української богословської академії у Львові.

Тому, коли після Другої світової війни українці з Боснії потрапляли до інших регіонів Югославії, вони приносили з собою вже втрачене відчуття українства, що об'єктивно активізувало національно-релігійне життя. Окрім цього, у тих хорватських регіонах, куди прибували по війні переселенці з Боснії, українці зазнали значних людських, матеріальних та моральних втрат. Зокрема, із 260 осіб, що загинули переважно в концтаборі в Ясеновац від режиму усташів, 70 були українці. Майже кожна українська родина в Липовлянх та Новій Суботиці залишилася без годувальника, і вся важка праця лягла на плечі жінок. Проте всі ці складності лише зміцнювали національно-релігійну свідомість українців.

Нелегко довелося новоприбулим українським родинам, які вимушено бралися за будь-яку роботу у лісі чи на цегельні, ішли в найми до місцевих господарів тощо. Це сприяло їх швидкій інтеграції у парафіяльне та суспільне життя української громади. Згодом переселенці почали «диктувати тон» церковного та культурного життя українців у хорватських селах.

Провідна роль у переселенні та облаштуванні українців належала греко-католицьким священникам, серед яких особливо відзначмо липовлянського священника Богдана Мизя: він доклав чимало зусиль, аби зберегти релігійну та національну свідомість українців як у самій парафії, так і поза нею.

Комуністична влада Югославії не була зацікавлена у зростанні національно-релігійної свідомості ні українців, ні інших народів федерації. Тому й українські священники зазнали політичних переслідувань. Звинувачення були стандартними: антидержавна діяльність, співпраця з усташами. 1950 р. за антикомуністичну пропаганду ув'язнили священника Михайла Каминецького. Незважаючи на виправдання суду (процес тривав більше року), влада депортувала його через те, ніби не мав громадянства.

1957 р. прокотилася хвиля репресій проти священників (Юриста 2003: 5)². Крім цього, практикувалися репресивні заходи іншого характеру. Наприклад, 1948 р. з українських парафій «народна влада» вилучала, нібито для перепису, церковні документи (метрики, хроніки, списки тощо); їх і до тепер не повернули (Барщевський 2002: 126). Для багатьох українських родин це було чи не єдине джерело дізнатися про національність та релігійну належність. Окрім цього, у Деветіні зламали хрест, який поставили перші українці-переселенці. Самі ж українці вважали його символом національної духовності в Боснії, і вже наступного дня він був відновлений (Барщевський 2007: 46–64).

Траплялися конфлікти між українськими священниками з католицьким духовенством. Зокрема, 1958 р. в семінарії у Загребі, де більшість семінаристів були українцями, ректор заборонив розмовляти українською у класах та в їдальні. Пізніше заборонили і русинську говірку, що викликало постійні протести семінаристів. До цих утисків, що мали виражене антиукраїнське забарвлення, додалися матеріальні збитки унаслідок землетрусу 1969 р. в Боснії: було зруйновано та пошкоджено церкви і парафіяльні будинки у Лішні, Храпчанах, Бреку, Козарцю, Деветіні, Прняворі та в інших населених пунктах (Румянцев 2008: 234–235). Без сумніву, все це погіршило і так хитке матеріальне та духовне становище української діаспори у повоєнній Югославії. Проте ні суб'єктивні, ні об'єктивні причини не вплинули на дух українства та віру в нормалізацію ситуації.

Частину пошкоджених церковних приміщень у Боснії було відновлено. Не менш актуальним залишалося питання створення нових парафій у Воєводині та Хорватії, куди переселялися українські родини з Боснії. Разом із переселенцями на нові землі переходили і священники. А от відсутність церковних приміщень змушувала переселенців прилаштовуватися до нових умов. На початках священники здійснювали церковні обряди у житлових будинках. Згодом почали створюватися нові парафії у Воєводині та Славонії. 1956 р. заснували парафію та монастир Св. Трійці отців василіан у Кулі (Комбиль 2007: 63), 1960 р. – парафію у Вербасі, 1965 р. – в Інджії. Українці долучалися до русинських парафій у Нові Саді, Шиді, Бачинцях, Руському Керестурі, Коцурі, Господинцях. У зв'язку з переселенням українців до Славонії 1962 р. заснували парафію у Вуковарі (Румянцев 2008: 236). Велику роль у розбудові релігійного життя української громади відігравав особистісний фактор.

Мова йде про душпастирів, які присвячували своє життя облаштуванню та службі у греко-католицьких українських парафіях. Зокрема з великою вдячністю згадують священника Стефана Пітку – засновника української греко-католицької парафії м. Інджія (Сербія). Його хіроतो-

нізував крижєвськїй єпископ Гавриїл Букатка у серпні 1964 р. А вжє чєрєз рік С. Пітка створив парафію в Інджії. Першї богослужіння відбувалися у пристосованій для цьогò хатї, але досить швидко збудували храм. 1966 р. він заснував також українську греко-католицьку парафію в Белградї. На кошти, зібранї українськими греко-католицькими парадфіями єпархії, було придбано будинок під церкву (Гочан 2006: 55).

С. Пітка також був активним громадським діячем, відіграв вагомó роль у культурному житті української діаспори. Йогò вважають одним із засновників Світовогò конгрєсу українців, на якомó він був єдиним представником від Східної Європи. Допомігав розбудовувати греко-католицькї парафії українців в Канаді, Німєччинї та ін. (Гочан 2006: 55).

Не менш героїчними були старання парòха Дмитра Стефанюка, який 17 берєзня 1962 р. організував парафію у Вуковарї. Богослужіння спочатку відправляв у власномó будинку. На будівництво храму не вистачало коштів, і 1968 р. він поїхав до Вінніпєга, де з допомогою української діаспори зібрав необхідну суму. Із його поверненням відразу було зведено храм. Щойно завершили будівництво, як велика повїнь зруйнувала храм. Однак Д. Стефанюк не здавався: він знайшов кошти і побудував новий, модерний храм Христа Царя. Коли встановлювали іконостас, розпочалися воєнні дії. Під час боїв за Вуковар церква зазнала значних пошкоджень. 1998 р., коли місто знову опинився під захистом хорватської влади, Д. Стефанюк черговий раз розпочав відбудову парафіяльної церкви. Йомó допомагали ті українці, які залишилися в місті. У підвалї церкви відправляли богослужіння.

Через похилий вік Д. Стефанюковї не вдалося завершити відбудову храму; її здійснили вжє молодшї священики (Стефанюк 2003: 13). Завдяки старанням таких людєй українська греко-католицька громада Югославії упродовж 1945–1970-х рр. мала 9 парафій і була об'єднана в Крижєвськїй єпархії. За цей період підготовлено 34 українськї священики. У 60-х рр. XX ст. єпархія подїлялася на чотири вікарїати: Воєводинський, Боснійсько-Славонський, Жумберацький та Македонський. Майжє всі українці опинилися в перших двох.

Наприкінці XX ст. Крижєвська єпархія загалом нараховувала 26 парафій, розкиданих майжє по всій Югославії. Також єпархія мала 55 священиків і 15 діючих монастирів (серед яких лише один чоловічий – отців василїан) в Осїєку, Новомó Садї, Шиду, Міклошевцях, Вуковарї, Загребї та ін. (Лучєчко 1985: 150). Представники української діаспори належали і до інших конфєсій, насамперед до православної. У Югославії наприкінці 90-х рр. XX ст. існувала одна українська православна община, створена в Поточанах (Храпчанах) у 20-х–30-х рр. XX ст. Там раз на місяць сєрбський священик відправляв службу (Ляхович 1993: 17).

Воєнні події в першій половині 90-х рр. XX ст. завдали значної шкоди українським греко-католицьким парафіям в Югославії. Багато храмів було знищено, частина зазнала сильних руйнувань. Відразу після припинення воєнних дій до своїх місць поверталися люди і відбудовували одночасно власне житло і церкви. Через брак коштів громада сходилася і самотужки піднімала з руїн храм. У Хорватії віруючі отримали певну фінансову підтримку від Міністерства з відновлення та розвитку. Допомогали відбудовувати храми і майстри з України. Наприклад, до села Канижі прибули художники з Тернопільщини, які розписали храм за символічну ціну (Ступяк 1998: 22–23).

Таким чином, проведене дослідження дає змогу сформулювати висновок про те, що практично вся українсько-русинська діаспора залишилася вірною українській греко-католицькій церкві. Для українців і русинів греко-католицька віра мала чітку національну зорієнтованість. Релігійні обряди були тісно переплетені з національними традиціями, і тому церква виховувала не тільки релігійно, а й національно свідомих українців. Релігійне життя українців-русинів в Югославії до Другої світової війни знало й прикрі моменти. Вони були породжені протистоянням між греко-католиками та іншими конфесіями, насамперед православними, що виникали на ґрунті переходу віруючих від однієї церкви до іншої. Православний рух, який намагався переманити до своїх приходів греко-католицьких українців, користувався підтримкою Сербської ПЦ, яка в період Королівства СХС фактично була державною релігією.

Період 40-х – початок 90-х рр. XX ст. у житті релігійної громади українців Югославії виявився доволі складним. Проте більшість проблем було все-таки подолано: відбудовано зруйновані храми, відкрито нові парафії, налагоджено культурно-просвітницьку діяльність при церквах, а священники самовіддано працювали у своїх парафіях, обслуговуючи кілька населених пунктів відразу. Всі ці дії почалися з ініціативи невеликої групи активістів у тому чи іншому українсько-русинському осередку. Згодом такі ідеї знаходили підтримку всієї української громади, що плекало національно-релігійну ідентичність, допомогло їй зберегти і зміцнити.

ПРИМІТКИ

1. Священик Роман Мизь народився 14 серпня 1932 р. в Дрогобичі, Україна. Початкову школу закінчив у Липовлянах (Хорватія), а гімназію і студії теології – у Загребі. Ієрейські свячення отримав у Загребі. Перших десять років виконував обов'язки пароха у Липовлянах, а від 1968 р. аж по сьогодні він є парохом у м. Нові Сад.

2. Петра Шлапака з Белграда засудили на 8 років; Фелікса Біленького з Лішні – на 5 років; Михайла Юриста з Козарца – на 3 роки; Григорія Біляка з Прнявора – на 1 рік.

ЛІТЕРАТУРА

Банялука Місії 1935 – Банялука Місії // Рідне слово, 25 листопада, 1935. Число 13. С. 1–3.

Барщевський 2007 – *Барщевський І. О.* Михайло Юриста в моїх споминах. Його життя, праця і доба (1897–1982) // Славонський Брод, Видання Славонського деканату 3. 2007. С. 46–64.

Барщевський 2002 – *Барщевський І.* Українці в Бродсько-Посавській області // Українці в Хорватії. Книга перша. Документи і матеріали. Загреб, 2002. С. 125–139.

Бурда 2002 – *Бурда С.* Історія і актуальні проблеми українців та русинів Хорватії // Українці Хорватії. Книга перша. Загреб, 2002. С. 173–181.

Гнатюк 1901 – *Гнатюк В.* Словаки чи русини // Записки Наукового товариства ім. Шевченка, 1901. Т. XLII. С. 1–81. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Hnatiuk_Volodymyr/Slovakychy_Rusyny7_Prychynky_do_vyiasnena_sporu_pro_natsyonalnist_zakhidnykh_Rusyniv.pdf (останній перегляд: 14.01.2019).

Гочан 2006 – *Гочан М.* Вічна пам'ять – отець Стефан Пітка // Українське слово: Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. Новий Сад, 2006. Число 10. С. 55.

Дронов 2014 – *Дронов М.* Роль Греко-католической церкви в формировании этнонациональной идентичности русинов Словакии (1919–1939). М., 2014. 31 с. URL: <http://cheloveknauka.com/v/399185/a?#?page=31> (останній перегляд: 14.01.2019)

Кечіч 2002 – *Кечіч Н.* Наукова конференція, присвячена кріжевачкому єпископу Юлію Дрогобицькому // Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга перша. Загреб, 2002. С. 182–196.

Комбіль 2007 – *Комбіль Я.* Греко-католицька парафія в Кулі // Українське слово. Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. Новий Сад, 2007. Число 13. С. 63.

Костельник 1970 – *Костельник В.* Югославські руснаки-українці в боротьбі проти фашизму та в народній революції Югославії (1941–1945 рр.) // Український історичний журнал. Київ: Наукова думка, 1970. № 11 (116). С. 71–77.

Куницький 1917 – *Куницький Л.* Над Босною // Нива. Львів, 1917. № 12. С. 2.

Лаврів 1981 – *Лаврів Р.* З пам'яті народної (II). Спогади Дмитра Мороза, Лішня // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. 1981. Рік X, № 28. С. 51.

Лещешин 2002 – *Лещешин Я.* Сьогодення українців Західної Славонії і Мославіни // Українці Хорватії. Книга перша. Загреб, 2002. С. 164–169.

Ліський 2002 – *Ліський Б.* Антон Івахнюк – великий українсько-хорватський патріот // *Українці Хорватії*. Книга перша. Загреб, 2002. С. 62–74.

Лучечко 1985 – *Лучечко І.* Українські поселення в Югославії // *Альманах Українського народного союзу*. Нью-Йорк, 1985. № 75. С. 148–150.

Ляхович 1993 – *Ляхович М.* Хресна дорога українців Боснії. Ужгород, 1993. С. 17.

Малиновська 1995 – *Малиновська О.* Українська діаспора в південнослов'янських землях: короткий історичний нарис // *Українська діаспора*. Київ; Чикаго, 1995. Число 8. С. 12–24.

Марунчак 1969 – *Марунчак М.* Українці в Румунії, Чехо-Словаччині, Польщі, Югославії. Вінніпег, 1969. С. 56.

Мацях 2002 – *Мацях Є.* Українці в Хорватії // *Українці Хорватії*. Книга перша. Загреб, 2002. С. 51–61.

Мизь 1969 – *Мизь Р.* Історичні образки // *Християнський календар*. Ruski Kerestur, 1969. St. 85.

Мизь 1998 – *Мизь Р.* Початки церковної організації серед українців у Боснії // *Глас Союзу*. Новий Сад, 1998. № 2. С. 47.

Румянцев 2008 – *Румянцев О.* Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890–1999 роках. Київ: ФАДА, ЛТД, 2008. 256 с.

Стефанюк 2003 – *Бл. п. о. Дмитро Стефанюк* (1920–2003) Лист співчуття // *Наша газета*. Вуковар, 2003. 7 вересня. № 17. С. 13.

Ступяк 1998 – *Ступяк М.* Торжество у Канижі // *Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія*. 1998. № 104. С. 22–23.

Юриста 2003 – *Юриста М.* Ювілею отця Фелікса Біленького // *Наша газета*. Новий Сад. 2003. № 15. С. 5.

Simpak 1937 – *Simpak J.* Spomenica. Zagreb, 1937. 82 s.

REFERENCES

Ridne slovo. (1935) Banyaluka Misiї [Banaluka mission]. 25th November. pp. 1–3.
Barshchevskiy, I.O. (2007) Mikhaylo Yurista v moikh spominakh. Yogo zhittya, pratsya i doba (1897–1982) [Mikhail Yurist in my remembrances. His life, work and the day (1897–1982)]. *Slavons'kiy Brod*. 3. pp. 46–64.

Barshchevskiy, I. (2002) Ukraїntsi v Brods'ko-Posavs'kiy oblasti [Ukrainians in Brodsky-Posavsky Region]. In: *Ukraїntsi v Khorvatii* [Ukrainians in Croatia]. Book 1. Zagreb [s.n.]. pp. 125–139.

Burda, S. (2002) Istoriya i aktual'ni problemi ukraїntsi v rusiniv Khorvatii [History and topical problems of Ukrainians and Rusins of Croatia]. In: *Ukraїntsi v Khorvatii* [Ukrainians in Croatia]. Book 1. Zagreb [s.n.]. pp. 173–181.

Gnatyuk, V. (1901) Slovaki chi rusini [Slovaks or Rusin]. *Zapiski Naukovogo tovaristva im. Shevchenka*. XLII. pp. 1–81. [Online] Available from: <http://shron1>.

chtyvo.org.ua/Hnatiuk_Volodymyr/Slovakychy_Rusyny7_Prychynky_do_vyiasnena_sporu_pro_natsyonalnist_zakhidnykh_Rusyniv.pdf (Accessed: 14th January 2019).

Gochan, M. (2006) Vichna pam'yat' – otets' Stefan Pitka [Perpetual Memory – Father Stefan Pitka]. *Ukrains'ke slovo. Chasopis ukraintsiv u Yugoslavii z pitan' kul'turi, literaturi ta suspil'nogo zhittya*. 10. pp. 55.

Dronov, M. (2014) Rol' Greko-katolicheskoy tserkvi v formirovanii etnonatsional'noy identichnosti rusinov Slovakii (1919–1939) [The role of the Greek Catholic Church in the formation of ethno-ethnic identity of the Rusins of Slovakia (1919–1939)]. [Online] Available from: <http://cheloveknauka.com/v/399185/a/?#?page=31>. (Accessed: 14th January 2019)

Kechich, N. (2002) Naukova konferentsiya, prisvyachena krizhevachkomu episkopu Yuliyu Drogobits'komu [Scientific conference dedicated to Bishop Julia Drohobyczky]. In: *Ukrainci v Khorvatii* [Ukrainians in Croatia]. Book 1. Zagreb [s.n.]. pp. 182–196.

Kombil, J. (2007) Greko-katolits'ka parafiya v Kuli [Greek Catholic Parish in Kule]. *Ukrains'ke slovo. Chasopis ukraintsiv u Yugoslavii z pitan' kul'turi, literaturi ta suspil'nogo zhittya*. 13. pp. 63.

Kostelnik, V. (1970) Yugoslavs'ki rusnaki-ukrainci v borot'bi proti fashizmu ta v narodniy revolyutsii Yugoslavii (1941–1945 rr.) [Yugoslav Rusnaky-Ukrainians in the struggle against fascism and in the Yugoslav people's revolution (1941–1945)]. *Ukrains'kiy istorichniy zhurnal*. 11 (116). pp. 71–77.

Kunitskiy, L. (1917) Nad Bosnoyu [Over Bosnia]. *Niva*. 12. pp. 2.

Lavriv, R. (1981) Z pam'yati narodnoi (II). Spogadi Dmitra Moroza, Lishnya [From the memory of the people (II). Memoirs of Dmitry Moroz, Lishnya]. *Nova dumka: Chasopis Soyuzu rusiniv i ukraintsiv Respubliki Khorvatiya*. 28. pp. 51.

Leshcheshin, J. (2002) S'ogodennyya ukraintsiv Zakhidnoi Slavonii i Moslavini [Present Ukrainians of Western Slavonia and Moslavina]. In: *Ukrainci v Khorvatii* [Ukrainians in Croatia]. Book 1. Zagreb [s.n.]. pp. 164–169.

Liskiy, B. (2002) Anton Ivakhnyuk – velikiy ukrains'ko-khorvats'kiy patriot [Anton Ivakhnyuk – Great Ukrainian-Croatian patriot]. In: *Ukrainci v Khorvatii* [Ukrainians in Croatia]. Book 1. Zagreb [s.n.]. pp. 62–74.

Luchechko, I. (1985) Ukrains'ki poselennyya v Yugoslavii [Ukrainian settlements in Yugoslavia]. *Al'manakh Ukrains'kogo narodnogo soyuzu*. 75. pp. 148–150.

Lyakhovich, M. (1993) *Khresna doroga ukraintsiv Bosnii* [The Crossway of the Bosnian Ukrainians]. Uzhhorod: [s.n.].

Malinovska, O. (1995) Ukrains'ka diaspora v pivdenneoslov'yans'kikh zemlyakh: korotkiy istorichniy naris [Ukrainian Diaspora in Southern Slavic Lands: A Short Historical Essay]. *Ukrains'ka diaspora*. 8. pp. 12–24.

Marunchak, M. (1969) *Ukrainci v Rumunii, Chekho-Slovachchini, Pol'shchi, Yugoslavii* [Ukrainians in Romania, Czechoslovakia, Poland, Yugoslavia]. Winnipeg: [s.n.].

Matsyakh, E. (2002) Ukraïntsi v Khorvatii [Ukrainians in Croatia]. In: *Ukraïntsi v Khorvatii* [Ukrainians in Croatia]. Book 1. Zagreb [s.n.]. pp. 51–61.

Myz, R. (1969) Istorichni obrazki [Historical Samples]. In: *Khristiyanskiy kalendar. Ruski Kerestur* [Christian Calendar. Ruski Kerestur]. Col. 85.

Myz, R. (1998) Pochatki tserkovnoï organizatsii sered ukraïntsi v Bosnii [Early church organization among Ukrainians in Bosnia]. *Glas Soyuzu*. 2. pp. 47.

Rumyantsev, O. (2008) *Galichina – Bosniya – Voevodina: ukraïns'ki pereselentsi z Galichini na teritorii yugoslavs'kikh narodiv v 1890–1999 rokakh* [Galicia – Bosnia – Voivodina: Ukrainian settlers from Galicia in the territory of the Yugoslav peoples in 1890–1999]. Kyiv: FADA.

Nasha gazeta. (2003) Dmitro Stefanyuk (1920–2003) List spivchuttya [Dmitro Stefanyuk (1920–2003). Letter of Compassion]. 7th September. p. 13.

Stupyak, M. (1998) Torzhество u Kanizhi [Celebration in Kanyazhi]. *Nova dumka: Chasopis Soyuzu rusiniv i ukraïntsi v Respubliki Khorvatiya*. 104. pp. 22–23.

Yurista, M. (2003) Yuvileyu ottsya Feliksa Bilen'kogo [Anniversary of Father Felix Belenky]. *Nasha gazeta*. 15. p. 5.

Simpak, J. (1937) *Spomenica* [Memoirs]. Zagreb: [s.n.].

Саган Галина Васильевна – доктор исторических наук, доцент, профессор кафедры всемирной истории Киевского университета им. Б. Гринченко (Украина).

Саган Галина Василівна – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри всесвітньої історії Київського університету ім. Б. Грінченка (Україна).

Galyna V. Sagan – Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine).

E-mail: galinasagan@gmail.com